

„Az Isten országa bennetek van”

FARKASFALVY DÉNES

A szerző 1936-ban született, ciszterci szerzetes. 1956-tól Rómában, 1962-től Dallasban szolgál. Évekig a dallasi ciszterci gimnázium igazgatója, jelenleg a dallasi kolostor apátja.

¹Zsolt 38,4; 102,1; 108,22; Iz 16,11;

Dán 10,16; Sir 16,16; Bölcs 3,10; 1Makk 4,48; Mt 23,36.

²Revised Standard Version, Bible de Jérusalem, New Jerusalem Bible, New American Bible, New English Bible, TOB

(Traduction Oecuménique de la Bible) stb., de ugyanígy a régi fordítások is a különféle felekezeteknél: Luther bibliája, King James, Douay-Rheims, a Károli Biblia, Káldy György fordítása stb.

³A 20. század elején Lagrange Lukács-kommentárja az 1850 és 1880 közötti kritikusokkal

(Holtzmann, Knabenbauer, Loisy stb.) hadakozik, akiknek ez a véleménye még kisebb- seget képvisel és katolikus szerzőknél nem található meg.

Lukács evangéliuma a Jézusra vonatkozó hagyományok különös kincsestára. Míg mintegy kétharmadához Máténál vagy Márknál (vagy mindkettőnél) párhuzamos helyeket találunk, addig mintegy egyharmada saját forrásra megy vissza. A vers, amellyel itt foglalkozunk, ezek közé tartozik.

Lukácsnál Jézus igehirdető tevékenységének meglehetősen a végén, jeruzsálemi útja utolsó szakaszában egy rövid párbeszéd hangzik el néhány farizeus és Jézus között. A farizeusok azt kérdezik: „mikor jön el az Isten országa?” Jézus felelete e kérdésre igazában nem válaszol, hanem kiigazítja azt, és mintegy tárgyatlanná teszi, mert „az Isten országa nem jön el olyan módon, hogy meg lehessen figyelni (*meta paratérészeosz*). Nem fogják azt mondani, íme itt van, vagy ott van, az Isten országa ugyanis bennetek — vagy a legtöbb mai fordítás szerint *köztetek* — van” (Lk 17,21).

A helyes fordítás kérdése első megközelítésben filológiai probléma. Az „entosz” előjárószó elsősorban annyit jelent, hogy valamin „belül”. Régi fordítások és magyarázatok egyöntetűen úgy gondolták, hogy itt is — mint mindenütt másutt, ahol a Bibliában szerepel¹ — ezt jelenti. Isten országa nem látható, fizikailag nem érzékelhető valóság, mert bennetek levő lelki valóság. A szentatyák a maguk igen jó görög tudásával, a latin fordítás (a *Vulgata*), a modern nyelvű protestáns és katolikus fordítások egészen a 19. századig ebben egyetértettek.

Ma mégis majdnem egyöntetűen eltérnek ettől a fordítások és kommentátorok, amikor azt írják: „Az Isten országa köztetek van.” Így olvassuk a Szent István Társulat Bibliájában, Békés Gellért Újszövetség-fordításában, a modern magyar protestáns Szentírásban, de a nyugati nyelvű új fordításokban is.² Az új értelmezés eredete valahol a 19. században található.³ Hogy aztán szinte egyöntetű véleménnyé vált, az alighanem Bultmann százszor kétségbe vont, de mindegyre érvényesülő tekintélyének köszönhető. Ő ugyanis úgy gondolta, hogy a mondás igenis Jézustól ered, de csak amennyiben úgy értelmezzük, hogy az Isten országa köztetek, vagyis a közösségben és nem bennetek, vagyis az egyén lelkében valósul meg. Bultmann felfogása élesen szembeállít két (téves) magyarázatot. Az egyik spiritualisztikus és hallatlanul „konzervatív” módon hangzik: Isten országa az egyén lelkében valósul meg, nem a világban és nem a társadalomban. Ezt a 19. századig a protestáns magyarázók is kedvel-

ték, mondván, hogy az Isten és az ember találkozása a lélek mélyén és a lelkiismeret bensőségében, egyéni síkon — nem egyházi és szentségi közvetítéssel — történik. A második magyarázat evvel szemben az úgynevezett elővételezett eszkatológia jegyében érvel, hogy apránként meggyőzze először a protestáns, később a katolikus szerzőket is. Jézus felelete eszerint annyit jelent: az Isten országának megvalósulási „tere” a közösség. Jézus ezt az országot meghirdette és tanítványai elfogadták, ezért az már — mint kovász vagy mustármag — növekedőfélben levő valóság, tehát már a világban megvalósította.

Krisztológiai magyarázat

E második értelmezés egyik további leágazása vagy válfaja a krisztológiai magyarázatra fekteti a hangsúlyt. Az Isten országa itt van (köztetek) a világban avval, hogy Krisztus már elérkezett, működik, gyógyít és megbocsát, s az ígét hirdeti. De olyan személyek, mint a farizeusok, tehát azok, akik nem hisznek benne, ezt a „megérkezést” nem veszik észre. Majd, ha eljön dicsőséggel — akár a feltámadás, akár a végítélet értelmében — majd hathatósan megnyilvánul, sőt eljövetele végül is (az ítéletkor) mindenki számára világos lesz. Ez utóbbi értelmezés szerint a jézusi mondás azt jelentené, amit a János-evangéliumban olvassunk: „köztetek áll, akit ti nem ismertek” (1,26). Azaz: az Isten országa itt van köztetek, csak nem tudjátok felismerni, mert nem olyan valóság, amit pusztán fizikai látással fel lehet fogni.

Isten országa és a farizeusok

A fenti értelmezések egyike sem egészen meggyőző. A háttérben tisztázatlan kérdések rejlenek. Már a görög atyákat is zavarta, hogy Jézus a farizeusoknak mondta azt, hogy „bennetek” van az Isten országa. Órigenész azonnal tisztázni is akarta: itt a „ti” nem jelent mindenkit, csak azokat, akik megtérnek és hagyják, hogy Isten átvegye az uralmat értelmük és akaratauk felett. Tertullianus hozzátette: a farizeusoknak módjuk van arra, hogy az Isten országa megvalósuljon bennük,⁴ azonban — hacsak meg nem térnek — erre nem kerül sor. Ugyanez a probléma joggal felmerül akkor is, ha az „entosz hümon” kifejezést a „köztetek” szóval fordítjuk. Az ugyanis aligha mondható, hogy „köztetek” mint közösségben, a farizeusok között valósul meg az Isten országa. Vagy akkor a „köztetek” mégsem a farizeusokra vonatkozik? Ez a korai bibliakritikát, Bultmannal együtt, nem zavarta. Szerintük Lukács a jézusi mondást az eredeti történeti összefüggés ismerete nélkül helyezte el evangéliumában, és nála önálló kompozícióról nem is lehet beszélni. Az tehát, hogy Jézus Lukácsnál farizeusokhoz szól, ne zavarjon minket, mert Jézus a szavait minden bizonnyal nem nekik szánta. Ma már e kérdés újra indokolt. Az úgynevezett *Redaktionsgeschichte*⁵ kimutatta, hogy Lukács nem ollóval és ragasztóval dolgozott, hanem valódi íróként alkotta meg művét.

Tehát jogos a kérdés: Lukács maga mit gondolt ennek a mondanak az értelméről, ha azt a farizeusokhoz intézett válaszként idézi?

⁴*Adversus Marcionem* IV (CCL 14,425): „in manu, in potestate” — hatalmukban áll, hogy eljőjön, ha követik az isteni parancsot.

⁵Alapítója H. Conzelmann (*Die Mitte der Zeit*, Tübingen 1957), aki Lukács teológiai kompozícióját bemutatva indította el ezt az irányzatot. Lk 17,21 azonban könyvében nem szerepel.

„...bensőtökben
valósul meg”

A kiindulópont mégiscsak a lukácsi keret, amelyben a kérdés az Isten országának eljövetelére vonatkozik, s e kérdést ezúttal a farizeusok firtatják. A feltámadás után hasonló kérdést tesznek fel a tanítványok: „vajon nem ebben az időben állítod helyre Izrael országát?” (ApCsel 1,6). Jézus válasza egyik helyen sem tagadja, hogy az Isten országa majd a jövőben eljön. És Lk 17, 20–21-ben sem mondja azt, hogy a farizeusok kérdése értelmetlen, mert az Isten országa már elérkezett. Sőt Lukács szerint az utolsó vacsorán kijelenti: „Mert mondom nektek, nem eszem a szőlőnek ebből a terméséből, amíg el nem jön az Isten országa” (Lk 22,18). Tehát nem lehetséges, hogy Lukács úgy értené Lk 17,21-et, mintha Jézus kissé titokzatos módon azt mondaná: ha hinnétek bennem, akkor látnátok, hogy Isten országa már az én működésemmel megérkezett és itt áll köztetek. Azt viszont bizonyosan állítja: Isten országának eljövetele nem fizikai megfigyelés tárgya. Vagyis nem látható jelekről, vagy azok objektív felméréséről van szó, mert Isten országának természete nem ilyen. Az Isten országa úgy jön el, hogy az ember belsejében kívánja az embert feleletre — sőt meghódolásra — szólítani. A farizeusokat is bensőleg kívánja térdre kényszeríteni. A vitatott mondat legmeggyőzőbb magyar értelmezése tehát ez: „az Isten országa bensőtökben valósul meg”.

A lukácsi kompozíció
és mondanivaló

⁶Vö. Lk 9,2; 9,60; 10,9;
11,20; 18,17.

Ez az értelmezés három irányban kapcsolódik a lukácsi kompozíció — és általában a szinoptikus evangéliumok mondanivalójának egészéhez. Először is, az Isten országa a hit és a bűnbocsánat kérdéséhez, Lukácsnál tüzetesebben is az ember lelki gyógyulásához⁶ kötődik. Másodszor, éppen a farizeusokkal szemben jelenti ki Jézus, hogy Isten nem a külsőséges törvények és szokások megtartását kívánja, hanem az ő akarata szerinti belső átalakulást. A lukácsi keret ehhez a tanításhoz egy ebéd, ahol Jézus egy farizeus vendége, és a „külső tisztaságot” az ember belső gonoszságával és kapzsi vágyaival hozza ellentétbe (11,37–51). A külső tisztaság helyett tehát a belső ember átalakulását kívánja. Végül is nem elhanyagolható szempont, hogy Lukács beszámol a farizeusok egy részének megtéréséről az Apostolok Cselekedeteiben. Vagyis Lukács szerint a farizeusok egy részére ténylegesen áll, hogy bennük is megvalósult az Isten országa. Lukács kétkötetes művének vázlatja más, mint a másik két szinoptikus evangéliumé. Az Apostolok Cselekedeteiben csak a feltámadás után, az apostolok első prédikációja során ad igazán esélyt arra, hogy a zsidó nép Krisztushoz térjen: „Tartsatok tehát bűnbánatot és térjete meg, hogy bűneitek megbocsátást nyerjenek, és hogy eljöjjön az Úrtól a felüdülés ideje, s elküldje Jézust, akit Messiásul rendelt nektek. Őt azonban az égnek kell befogadnia mindaddig, amíg a mindenség újjáteremtése meg nem történik” (ApCsel 3,19–21). A zsidóságnak ez az új evangelizálása — amely Péter pünkösdi beszédével indul — ve-

zet oda, hogy a „farizeusok pártjának” egy csoportja hívővé válik (ApCsel 15,5). Lukács szerint aztán ezek okozzák a Törvény megtartása és a körülmetélés tárgyában kialakuló ellentéteket. Számuk mindenestre nem lehetett kicsiny, hiszen a krízis, amit előidéztek, az úgynevezett apostoli zsinat legfőbb témája lett. Azonban ez a perspektíva magyarázza meg, miért fontos Lukács számára, hogy Jézus a farizeusok felé fordulva jelenti ki: az Isten országa — amennyiben és akkor, amikor megtértek majd — bennetek van, mint lelki valóság, mert az emberi értelemnek és akaratnak kell befogadnia.

Isten országa és a megtérés

Tehát anakronisztikus az a magyarázat, amely Lk 17,21 ilyen értelmezését azért zárja ki, mert abban valami gnosztikus elferdülést lát. Jézus ugyanis nem azt mondja, hogy az Isten országa pusztán a „belső ember” ügye, vagy hogy a világ folyásába nem szól bele, és a fizikai valóságok iránt közömbös. A vers értelme inkább az, hogy az Isten országának megérkezése a megtéréssel kezdődik, majd az értelem, az akarat és a szív átalakítását vonja maga után, és tettekben nyilvánul meg. Ez nem valami különleges tanítás, amely — hogy egy modern Lukács-kommentárt idézzünk — „sem Jézus, sem a farizeusok gondolatvilágába nem illik bele”.⁷ Ellenkezőleg, a szinoptikus evangéliumok mind ezen álláspont alapján rendezik anyagukat. Az Isten országának meghirdetését ezért követi a nyolc boldogság, majd a Hegyi Beszéd erkölcsi Magna Chartája, és a megtérés belső folyamatának konkrét útjairól szóló példabeszédek sorozata.

⁷J. Kremer:
Lukasevangelium. Die
Neue Echter Bibel.
Würzburg, 1988, 171.

Távol legyen tőlünk, hogy a jézusi mondást tévesen úgy értelmezzük, mintha az Isten országa csupán a belső élet magányára, s az egyén izolált és befelé forduló „önmegvalósulására” vonatkoznék. Ellenkezőleg, az Isten országa avval, hogy bennünk van, közel van az emberi mindennapokhoz, az emberi cselekvés forrásaihoz, az élet konkrét eseményeihez. Avval, hogy bennünk van, köztünk is van, de nem mint valami „ismeretlen Isten”, nem mint az, akit nem ismerünk és nem tudunk nevén szólítani. Úgy van bennünk és köztünk, hogy nemcsak egy lelki elitnek szól, hanem mindenkinek. Bennünk van, hogy kifejeződjék és megvalósuljon látható és hallható, bár részleges módon.

Az egyházatyák értelmezései

Ezek után érdemes röviden áttekinteni a szentatyák értelmezéseit, akik mind a „bennetek van” fordításból indultak ki, de az Isten országának dinamikus és sokszerű megnyilvánulására sem mulasztottak rávilágítani.

Az „Isten országa” először is Isten uralmát, uralkodását jelenti. Bennünk van, amikor Isten átveszi belső világunk irányítását. Nem a szenvedélyek, ösztönök érzelmek uralkodnak felettünk, de nem is a szokások, a társadalmi konvenciók, más emberek elvárásai, politikai és anyagi érdekek, hanem Isten szempontjai és a hit távlatai. Ezt az értelmezést Órigenész látja talán a legvilágosabban. Amikor Krisztus Király ünnepének liturgiáját a zsinat

⁸Nem könnyű megérteni, hogy azokban az években, amikor Lk 17,21-nek órigenészi magyarázata a biblia-kommentárokból végkép eltűnt, miért használták fel éppen ezt a szöveget a liturgia teológusai arra, hogy Krisztus Király ünnepének közéleti mondanivalóját jócskán lefaragják. Talán ekkor váltak el a liturgikus és a biblikus mozgalom útjai?

Órigenész

⁹Non enim haec extrinsecus alicunde quaerenda sunt, sed intra nos est salutis occasio, sicut et Dominus dixit: „ecce enim regnum Dei intra vos est”. 24 homília a Számok könyvéhez. (A szöveg Rufinus fordításában latinul maradt fenn.)

¹⁰Ambrosius Autpertus: *Magyarázat az Apokalipsziszról*, V. könyv, előszó; Auxerre-i Henrik: *Homiliák az egyházi évrre*, 8. hom. a téli ünnepekre.

¹¹Szent Bernát: *De praecepto et dispensatione* 61.

¹²Vö. Paschasius Radbertus: *Szent Máté evangéliumának magyarázata*, XII. könyv.

utáni bizottságok átalakították,⁸ a breviárium szerkesztői patrisztikus olvasmányként Órigenésznek *Az imádságról* című művéből választottak ki egy részletet: „Az Isten országa Urunk és Üdvözítőnk mondása szerint nem jön el szembetűnő módon. Nem lehet azt mondani: nézzétek, itt van vagy amott, hanem az Isten országa bennünk van (Lk 17,20–21). Mert közel van hozzánk az Ige: ajkunkon és szívünkön (vö. MTörv 30,14 és Róm 10,8). Aki azért imádkozik, hogy jöjjön el az Isten országa, helyesen teszi, ha azért fohászkodik, hogy Isten uralma őbenne megerősödjék, gyümölcsözzék és beteljesedjék... Ha tehát azt akarjuk, hogy Isten uralkodjék bennünk, semmi módon ne uralkodjék a bűn a mi halandó testünkben. Hagyjuk meghalni testünkben azt, ami földi (Kol 3,5) és hozzunk gyümölcsöt a Szentlélekben, hogy bennünk, mint valami lelki értelemben vett Paradicsomban, maga Isten járjon-keljen, és kizárólag ő uralkodjék bennünk Fölkentjével, Jézus Krisztussal együtt.”

Órigenész elgondolása a maga mély és sokoldalú jellegével Lk 17,21-nek ezt az értelmezését sikerrel elterjesztette. A keleti és nyugati egyházatyák, később a középkori monasztikus szerzők Órigenészhez hasonlóan legtöbbször két szempontot hangsúlyoznak: a) Krisztusban az Isten közelsége megvalósul, ahogyan ezt Mózes ötödik könyve megígéri: nem kell földöntúli régiókat kutatni, vagy különleges erőfeszítésekkel keresni őt, mert az Evangélium szavaival szánkban felhangzik és a hit által szívünkbe telepszik az Ige. b) Az Isten országát Órigenész tudatosan mint „Isten uralmát” magyarázza, amely véget vet a test és a világ uralmának, és az erkölcsi-lelki egzisztenciánkat teljességgel Isten akarata szerint alakítja. Ez tehát a megváltottság igazi értelme: visszatérés a paradicsomba, ahol az ember Istennel meg-hitt módon, bizalmas barátságban, a kegyelem és szeretet közeliségében élhet.

De Órigenész felfogásában a legfontosabb valószínűleg mégis a filozófiai meglátás: „Az üdvösséget felkínáló alkalmat (*salutis occasio*) nem valahol kívül kell keresnünk, hanem önmagunkon belül, ahogy az Úr is megmondta: az Isten országa bennetek van.”⁹ Ez a fő szempont, ami miatt Órigenész értelmezése visszhangzik nemcsak a nyugati atyák írásaiban (Szent Ambrus, Arles-i Szent Cézár, Nagy Szent Gergely, Nagy Szent Leó és sokan mások), de később a középkori monasztikus írók egész sor szövegében (például Rabanus Maurus, Paschasius Radbertus, Szent Anzelm, Szent Bernát). Ez utóbbiak fejlesztik tovább krisztológiai irányban a magyarázatot: az Isten országa bennünk van, mert az Isten országa végső soron „magát Krisztust jelenti”¹⁰ — őt, aki „a hit által szívünkben lakik” (vö. Ef 3,17).¹¹ Középkori magyarázatok — Lk 17,21 szövegét idézve s azt Krisztussal azonosítva — az Isten országát mint az ő jelenlétét *bennünk és köztünk* írják le.¹² Ahogy Órigenész magyarázata

összekapcsolja az Isten országának lelki valóságát az ember erkölcsi és lelki átalakulásának követelményével, ezek a krisztológiai magyarázatok az Isten országát nemcsak Krisztus személyére, de testté vált és világba küldött valóságára is vonatkoztatják. Csak a *devotio moderna* áramlata hozza azt az egyoldalú individualista színezetű lelkiséget, amely Lk 17,21-ben a kizárólagos befelé fordulás követelményét látja: „Az Isten országa bennetek van. Térj egész szíveddel az Úrhoz, és hagyd el ezt a nyomorúságos világot... Tanuld megvetni a külső dolgokat, és add át magad belső dolgoknak, s akkor meglátod, hogy megérkezik hozzád az Isten országa.”¹³ Nem esünk túlzásba, ha azt mondjuk, hogy a szerző az egyensúlyt megbontja, amikor ennyire egyoldalúan csak a „belső emberrel” (*homo internus*) foglalkozik, és azt a benyomást kelti, mintha ez a fajta megtérés — a világtól való elfordulás és befelé nézés — már megvalósítaná Isten országát. Alighanem ez az a felfogás, amit a 19. század próbált elhagyni, de azután túl gyorsan, a közmondásos ló másik oldalára átesve, egyoldalúan szociális síkra vitte át a lukácsi mondás magyarázatát.

¹³Kempis Tamás:
Krisztus követése II, 3.

Összefoglalás

Rövid összefoglalásként a következőket mondhatjuk: A mondat nyelvtani értelme alighanem az, amit a régi fordítások követnek, tudniillik, hogy Isten országa bennetek van (valóság meg). Ez a farizeusokkal szemben, akárcsak a lukácsi 11. fejezetben, a külsőséges vallásosság ellen érvel, az Isten országának természetét mint kegyelmi-lelki valóságot domborítja ki, amit a hit szemével lehet meglátni, s a megtérésben lehet befogadni és megtapasztalni. Hogy ez az Isten országa maga Krisztus, a feltámadás fényében és a Szentlélek birtokában világossá válik. Órigenésznél lesz az idézetből kulcsszöveg, amely a gnosztikusokkal szemben a keresztény tanítást mint az „igazi gnosztikus” lelkiséget fogalmazza meg. Befolyása a következő tizenöt évszázadra óriási volt. A későbbi szentatyák és a középkor azonban nem állt meg Órigenésznél, hanem felfedezte a szöveg krisztológiai, sőt a modern szerzőknél később már egyoldalúan hangsúlyozott közösségi értelmezését is. Csak az úgynevezett *devotio moderna* Kempis-féle megjelenése vezette az Órigenész-féle magyarázatot olyan egyoldalú irányban, amelynek ellenhatására a modern szerzők többnyire már a régi egzegézis nyelvtani alapjait is megkérdőjelezték, vagy éppen elvetették.